

8. JamvliH Halkidskij. O egipetskih misterijah / JamvliH Halkidskij: [perevod s drevnegrecheskogo L. Ju. Lukomskij]. – Moskva: AO «H.G.S.», 1995. – 288 s.

*Marinich V. K.*, post graduate student of chair for Philosophy of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Ukraine, Kyiv), mail@fox.com.ua

**Religions and the religiosity of the inhabitants of Ancient Egypt: analysis of the factors that influenced the formation of the modern common historical concept**

*The author of the article criticizes both the historical concept of religion and extreme religiosity of the ancient Egyptians and the sources and factors that influenced its formation.*

*In view of this, within the context of the research the main point is about the sources and factors that have directly influenced the development of such a concept of life in Ancient Egypt, and whether they can be trusted.*

*The author highlights among the mentioned sources the pyramids, temples, obelisks, sculptures and drawings, as well as inscriptions and texts made with hieroglyphic writing, and the like.*

*However, according to the author, the assessment of such sources on the subject of religiosity is purely a theoretical question because it is based on our worldview and on the known principles of the society existence, and therefore cannot be a proof of the religions existence on the territory of Ancient Egypt.*

*There are many interpretations of the mentioned sources of the history of Ancient Egypt in the form of the studies that is the basis of the historical concept of religion and religiosity of the inhabitants of Ancient Egypt.*

*Thus, the framework for such studies of Ancient Egypt appeared to be the texts that had been written by the ancient Greeks.*

*The author questions the reliability and objectivity of the aforementioned sources and determines the factors that have influenced their interpretation and the further formation of the historical concept.*

**Keywords:** religion, religiosity, ancient Egypt, historical concept.

\* \* \*

УДК 340.12

**Несправа М. В.,**

кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ (Україна, Дніпро), n.nesprava@gmail.com

**ВІДОБРАЖЕННЯ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ОНТОЛОГІЇ ПРАВА У ФІЛОСОФІЇ КАРДІОЦЕНТРИЗМУ<sup>1</sup>**

*Стаття присвячена дослідженню феномену відображення фундаментальних положень християнської онтології права у кардіоцентричній філософії. У статті окреслені відмінні постулати, котрі характеризують християнську онтологію права. Показано яким чином ці постулати знаходять своє відображення у філософії серця, що надає перевагу духовним чинникам права над раціональними. Проведено порівняльний аналіз вмісту категорій «людська гідність», «свобода», «відповідальність» і «справедливість» у трактовці християнської теології та кардіоцентризму. Наведені аргументи, які використовують їхні фундатори для обґрунтування верховенства природного права, яке безпосередньо походить від Божого закону, над*

<sup>1</sup> Серед українських вчених немає єдиної думки щодо використання цього терміну. Одні, і серед них Я. Гнатюк, посилаючись на О. Кульчицького, застосовують термін «кордоцентризм» [1, с. 8]. Інші, зокрема С. Максимов, користуються терміном «кардіоцентризм» [2, с. 115–117]. Різниця полягає у тому, що перші приймають за основу латинський переклад слова «серце» – «cordis» (кордіс), а другі воліють до грецького – καρдіα (кардіа). Зважаючи на те, що власне термін «філософія» має грецьке походження, ми не вважаємо за доцільне змішувати латину та грецьку в одній дефініції. А беручи до уваги, що складова «кардіо» є найбільш вживаною у різних словосполученнях і саме вона представлена авторитетними фахівцями філософії права, ми будемо користуватися терміном «кардіоцентризм», при цьому аж ніяк не заперечуючи можливість вживання терміну «кордоцентризм».

*позитивним правом. Доведено, що філософія права, розроблена у парадигмі кардіоцентризму, є рефлексією християнських принципів любові та милосердя.*

**Ключові слова:** кардіоцентризм, онтологія права, християнські цінності, людська гідність, справедливість, свобода, відповідальність, природне право, позитивне право.

*Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями.* Складні соціально-політичні процеси, які відбуваються в Україні, змушують політиків і вчених наполегливо шукати принципи, які можуть стати онтологічною основою нашої держави, та під новим кутом зору поглянути на ті фундаментальні цінності, на яких ґрунтується система права. Християнська етика, котра лежить у витоків української культури і тому виступає першоджерелом в тому числі і права України, має бути розглянута в якості моральної сили, що сприятиме зміцненню базових суспільних цінностей. Аналіз онтологічної основи права має кардинальне значення для наукового обґрунтування його морального вмісту та визначення перспектив подальшого розвитку в нових соціально-політичних умовах, а також практичного вдосконалення базових положень права. Розуміння морального базису права допоможе також остаточно подолати наслідки тоталітарного комуністичного антирелігійного минулого та ефективніше спрямувати правотворчу і правозастосовну діяльність в Україні у напрямку наближення української системи права до християнсько-демократичних стандартів Євросоюзу. Тому звернення до сформованої в рамках української філософської традиції парадигми кардіоцентризму уявляється актуальним як з наукової, так і з практичної точки зору.

*Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.* Одними з перших в історії філософії оригінальну ідею першості серця перед розумом, в якій відображена християнська онтологія права, розробили фундатори кардіоцентризму Г. Сковорода, М. Гоголь, П. Юркевич і П. Куліш та їхні російські послідовники, зокрема, І. Льїн. На наявність рефлексії християнських ідеалів у філософії серця звертали увагу дослідники їхньої творчості І. Бичко, Є. Калюжний, О. Кульчицький, І. Мойсеїв, С. Ярмусь. Глибокий та всебічний аналіз кардіоцентризму (кордоцентризму) здійснив Я. Гнатюк. Основні положення кардіоцентризму з точки зору філософії права розкрив С. Максимов. Характеристика правових ідей філософії серця в основному базується на розгляді творів П. Юркевича. Розробкам у цьому напрямку присвячені роботи таких дослідників права як С. Алексєєв, В. Бабкін, Д. Керимов, В. Нерсєсянц, П. Рабінович, В. М. Селіванов, М. В. Цвік. Філософський аналіз взаємообґрунтування моралі і права у творчості П. Юркевича представлений у дослідженні Г. Чередниченко. Окремі аспекти його філософсько-правознавчої спадщини були предметом наукових розвідок таких дослідників-філософів як Г. Боровська, М. Громов, П. Давидов, В. Думцева, В. Льїн, Т. Ковальчук, О. Левченкова, О. Мироненко, І. Хрімлі та правознавців – Т. Магаца і В. Тихонова. Філософсько-правові аспекти праць інших представників кардіоцентризму, наприклад І. Льїна, фактично лишилися поза увагою вчених. Отже,

не дивлячись на численні наукові доробки, у філософії права досі не представлений системний аналіз рефлексії основних постулатів християнської онтології права у парадигмі філософії серця.

*Формування цілей статті (постановка завдання).* Стаття має на меті показати яким чином фундаментальні положення християнської онтології права знаходять своє відображення і розвиток у кардіоцентричній філософії.

*Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.* Коріння християнської онтології права сягає Старого Заповіту. Основою основ цієї онтології є визнання права людини на життя в якості абсолюту. Першоджерело цього принципу ми знаходимо у шостій заповіді закону Божого «Не убий!», яка була донесена до людей Мойсеєм 3,5 тисячі років тому. Як вказує Петро Баренбойм, для повноти розуміння сенсу цієї заповіді слід додати, що, за словами пророків, грішить проти шостої заповіді і той, хто бажає смерті іншій людині, хто не подає допомоги бідним і хворим, хто не живе з іншими у злагоді і в мирі, а, навпаки, ставиться до інших з ненавистю, задрощами і злобою, затіває з іншими сварки і бійки, кривдить інших. Грішать проти шостої заповіді всі злі і сильні, які кривдять слабких [3]. Важливо підкреслити що у Старому Заповіті вперше в історії людства містяться норми про зв'язок моралі і права, про необхідність засновувати власну правову поведінку людини на певних вищих цінностях, а не тільки на раціональності та доцільності, як намагаються це підносити сучасні апологети секуляризму у правознавстві. Саме зі Старого Заповіту йде християнський принцип, відповідно до якого визнається тільки право, котре засноване на моралі.

Однак, слід підкреслити, що християнська онтологія права співвідноситься із настановами Старого Заповіту за діалектичним законом «заперечення заперечення», бо її справжнім стрижнем виступають Євангельські заповіді. Екзистенціальна відмінність полягає у тому, що дотримання правил, котрі містяться у Мойсеєвих скрижалях, забезпечувалось острахом перед Божою карою, у той час як слідування нормам Святого Письма ґрунтується на самосвідомості як вірі у Спасіння та любові, бо Христос проголосив: «Нову заповідь Я вам даю – да любить один одного!» (Ін. 13:34). Майже тисячу років тому Київський митрополит Іларіон у своєму знаменитому «Слові про закон і благодать» показав, що історія Спасіння рухається від обмеженості іудейського Закону до християнської Благодаті – визволительки всього людства; спочатку тінь, а потім Істина [4]. Саме цей зміст онтології права є наріжним каменем гуманізму, який відображає філософія кардіоцентризму.

У витоків цього напрямку стояв український мандрівний філософ Г. Сковорода, який у другій половині XVIII століття розробив базові ідеї так званої «філософії серця». Слід підкреслити, що його ідеї цілком ґрунтуються на християнській онтології. Філософське запитання Сковороди, що виконує функцію твердження: «Хіба не мертвою є душа, позбавлена істинної любові, тобто Бога?» [5, с. 264] збігається із головним постулатом християнства про любов як основу буття. Людина у розумінні Г. Сковороди – це духовна істота, котра існує у просторі християнської культури та Біблії як її центру. За Г. Сковородою, «Біблія є людина» і, навпаки, «людина є

всієї Біблії кінець, і центр, і гавань» [6, с. 251; 5, с. 336]. Тому – то, на його погляд, «не розуміємо й Біблії, що не знаємо себе» [6, с. 291]. Для Сковороди пізнання Біблії та самопізнання людини є взаємопов'язаними процесами. «Не пізнавши себе, як пізнаєш Біблію?», – запитував він [7, с. 327]. І закликав: «Пізнай же спершу себе самого, тоді пізнаєш і Адама з Євою» [7, с. 338]. Оскільки Біблія є джерелом духовних цінностей, то і пізнати її, а отже і себе, людина може тільки духом, тобто серцем. Звідси Сковорода зробив загальнющий висновок – «людина є серце» [6, с. 359].

Через століття, творчо розвинувши ідеї Сковороди, професор Київської духовної академії П. Д. Юркевич заклав міцний теоретико–методологічний фундамент кардіоцентризму як філософської парадигми нової релігійної свідомості. У повній відповідності до християнської онтології Юркевич основну ідею кардіоцентризму виражає наступним чином: «Людина починає свій моральний розвиток з руху серця, яке усюди хотіло би зустрічати істоти, котрі радіють, зігрівають одне одного теплом любові, пов'язані дружбою та взаємним співчуттям. Тільки у цій формі здійсненого всезагального щастя світ уявляється їй як дещо гідне існування» [8, с. 181]. Хоча і Сковорода, і Юркевич свої світоглядні концепції побудували, спираючись на християнські постулати щодо буття та сутності людини, їхні підходи дещо різняться. «Якщо Г. Сковорода вибудував філософсько–теософську систему із структурними елементами – Біблія як світ символів – людина як символічна тварина – Біблія як світ символів, де пізнання Біблії є самопізнання людини, а самопізнання людини є пізнання Біблії, причому самопізнання людини і Бога є одночасно другим народженням, або народженням «нового серця», перетворенням людини в істинну людину, в Бога, то П. Юркевич розбудував філософсько–наукову систему, яку можна представити так: Біблія – наука про людину (експериментальна фізіологія і психологія свідомості) – Біблія, встановивши на теоретичному рівні гармонію між юдейсько–християнською традицією й модерними гуманітарними науками» – зазначає Я. С. Гнатюк [1, с. 83].

Він звертає увагу, що філософські системи Г. Сковороди й П. Юркевича підготували релігійно–філософське відродження в російській філософській культурі «срібного віку» (особливо метафізика захованого серця П. Юркевича через ідеолога цього відродження В. Соловйова і класика Б. Вишеславцева). Класики російського релігійно–філософського відродження Б. Вишеславцев, С. Франк, І. Ільїн – продовжили кордоцентричну традицію Г. Сковороди і П. Юркевича. Вони зробили суттєвий внесок у становлення релігійно–філософської антропології ХХ ст. і тим самим показали, що філософська теорія серця українських мислителів в її антропологічній версії, пройшовши герменевтичний (Г. Сковорода), феноменологічний (П. Юркевич), аксіологічний (Б. Вишеславцев, С. Франк) і культурологічний (І. Ільїн) етапи у своєму розвитку, є актуальною і сучасною у будь–яку епоху [1, с. 83]. В онтологічному аспекті український кордоцентризм є вчення про укоріненість людини за допомогою серця в істинному бутті [1, с. 10].

Загальною характерною ознакою кардіоцентризму є погляд на людину як вільну, індивідуальну, конкретну

й відповідальну істоту, але при цьому на відміну від західного гуманізму у кардіоцентризмі наголос робиться не на раціональних аспектах, а на духовних. Як зазначає С. І. Максимов, цей філософський напрям припускає, що сутність людини визначається не тільки і не стільки свідомими психічними переживаннями (розумністю), а «серцем», яке є джерелом думок і пізнання [2, с. 116]. Що стосується права, то з позиції філософії серця акцент в його обґрунтуванні робиться на внутрішній духовній сутності. Ідея права у кардіоцентричному трактуванні полягає не у формальному зовнішньому примусі, а в регулюванні життя з урахуванням внутрішнього світу і свободи людини. Право при цьому розглядається як умова, можливість творчої самореалізації особистості, її індивідуального розвитку [2, с. 117].

Саме такий підхід обґрунтовує теорія І. О. Ільїна, яка базується на твердженні: «Право в його основний суті є необхідний для людини образ його духовного життя на землі чи інакше: необхідна форма «зустрічі» між верховним благом і людською душею. Право є перш за все правом людини бути незалежним духом, правом буття і правом свободи, правом самостійно звертатися до Бога, шукати, знаходити, сповідувати і здійснювати досконалість, котру людина бачить і котрій надає перевагу. Одним словом, право – це атрибут духу, його спосіб життя, його необхідний прояв» [9, с. 82]. Очевидно, що цей підхід є рефлексією християнської онтології права.

Відмінною ознакою цієї онтології постає повага до людської гідності. Вона логічним чином походить з християнської віри у створення людини за образом Божим для участі у виконанні Божественного задуму про людину і світ. Це поняття є ключовим в усіх християнських конфесіях, бо саме через нього знаходить своє тлумачення гуманістичний вміст Євангелія. Як наголошує Де Гаай Фортман, Христос – Бог і людина – є найглибшим джерелом і гарантією гідності людської особистості [10]. Але на відміну від права на життя гідність не є абсолютом. Християнські богослови виходять з того, що прийняття Господом Ісусом Христом повноти людської природи, крім гріха (див.: Євр. 4:15), свідчить, що гідність не поширюється на спотворення, що виникли в цій природі в результаті гріхопадіння. Зокрема, аксіологія права, розвинена в рамках православ'я, розрізняє цінність і гідність особистості. Цінність – це те, що дано, а гідність – це те, що набувається. Здійснюючи добро, особистість набуває гідності. Звідси постають два різновиди свободи: внутрішня свобода від зла і свобода морального вибору. Свобода від зла є самоцінною. Свобода ж вибору набуває цінності, а особистість – гідності, тільки коли людина обирає добро. Навпаки, коли індивід обирає зло, свобода вибору веде до саморуйнування і завдає шкоди гідності людини та суспільній моралі. Таким чином, у християнській традиції поняття «гідність» має насамперед моральне значення, а увявлення про те, що гідне, а що негідне, тісно пов'язане з моральними або аморальними вчинками людини та з внутрішнім станом її душі. Більше того, визнання гідності особистості означає утвердження її моральної відповідальності [11]. Отже, у християнському трактуванні аморальної гідності не буває, а, відтак, відрив права від моралі означає його суцільну профанацію.

Саме у такому розумінні категорія людської гідності знайшла своє відображення у філософії серця. Юркевич виводить гідність людини з природної унікальності людської істоти, бо вона одна з-поміж інших істот «достеменно володіє моральною вільністю». Піднесення людини до моральної особистості, на думку філософа, обумовлено її можливістю «пізнавати своє життя як частину одного вищого порядку» [12, с. 579]. Гідність людини мислитель вважає невід'ємною моральною рисою особистості, оскільки за будь-яких обставин «людина мусить бути особою; певною особистістю, що не розчиняється у загальному, і при цьому вона повинна залишатися людиною – це означає виявляти у собі, у своїй індивідуальності загальнолюдську природу» [12, с. 695]. Виявом гідності і високого призначення людини, на якому наголошував П. Юркевич, є і те, що їй «суджено особисто нести відповідальність за все содіяне у світі» [13, с. 144].

Спираючись на кардіоцентричне тлумачення гідності людини, Ільїн формулює три аксіоми правосвідомості: закон духовної гідності, закон автономії і закон взаємного визнання [9, с. 147]. Закон духовної гідності полягає у тому, що здорова правосвідомість покоїться цілком на почутті власної духовної гідності. Він ґрунтується на тому, що форма людського життя визначається в основі тим, що людина є не просто жива істота, і не тільки істота, обдарована душевними здібностями, але істота духовна. Для того, щоб випробувати і затвердити свою духовну гідність, необхідно на ділі переконатися в своїй здатності до сприйняття і здійснення об'єктивної вищої цінності. Отже, моральна гідність людини затверджується саме тим, що вона життєво з'єднує себе зі своєю совістю і в служінні добру знаходить своє дійсне, особисте покликання [9, с. 149]. Означена аксіома дозволяє зрозуміти природу права. Бо, як вказує Ільїн, вірне розуміння права є розуміння його духовної природи і його духовного призначення; таке розуміння властиве тільки тому, хто сам живе цим призначенням і хто усвідомив і затвердив в собі цю духовну природу. Людина повинна бути саме гідна права і, в той же час, вона повинна створювати таке право, яке відповідало б його власній гідності. А ця гідність права і його суб'єкта – є гідність духу: його змістів, його способу життя, його станів. Предметна поведінка в праві будується цілком на духовній самосвідомості людини і на її почутті власної духовної гідності [9, с. 146].

Друга аксіома правосвідомості полягає у тому, що справжньою, основною формою духу, притаманним йому, необхідним для нього способом буття і діяльності є автономія або самозаконність. Згідно з його визначенням, громадянин – це не абстрактна одиниця, не об'єкт влади, і не просто психо-фізіологічний індивідум; але істота духовна, така, для якої автономія потрібна, як повітря. Бути громадянином, означає, перш за все, мати самостійні переконання в тому, що є добро і зло, в чому полягає сутність людини і його призначення, що таке право і держава і яка їхня вища мета.

Третя аксіома визначається як взаємне духовне визнання. На думку Ільїна, вступити у правовідносини, означає саме піднятися думкою і волею до ідеї права і до мети права, тобто до духу, як джерела живої правоти. Правовідносини, як такі, вводять людину до сфери духу,



бо вони передбачають живе відношення душі до ідеї об'єктивного блага, як мірила життя і діянь [9, с. 191]. Ільїн демонструє структуру таких правовідносин. В їх основі лежить трояке визнання, двічі здійснене. По-перше, кожен із суб'єктів, вступаючи в правовідносини, визнає як основу відносини, як форму життя, як об'єктивно значущу ідею. По-друге, кожен із суб'єктів визнає свою духовність, тобто свою гідність і свою автономію, як правотворчу силу. По-третє, кожен із суб'єктів визнає духовність іншого суб'єкта, тобто його гідність і автономію, як силу, здатну до правотворчості [9, с. 194]. Отже, право потребує не тільки кропіткої духовної роботи на користь добра задля досягнення власної гідності, але й такої моральної поведінки, яка не зачіпає гідності іншої людини. Фактично ця аксіома є філософські формалізованою заповіддю Христа, який у Нагірній проповіді проголосив: «Усе чого ви бажаєте, щоб люди чинили вам, то й ви чинить їм!» (Мтф. 7:12).

Реляційна концепція людської гідності, яку відстоює кардіоцентризм, дає можливість скрізь призму християнської етики розглянути такі онтологічні проблеми як співвідношення свободи і відповідальності людини і справедливості.

Відомо, що дилема свободи полягає у тому, що свобода однієї людини закінчується там, де починається свобода іншої, тому жити у суспільстві та бути вільним від нього неможливо. Як задекларував Всеправославний Собор, дар свободи є одним з вищих дарів Бога людині і як конкретному носію образу особистого Бога, і як члену співтовариства особистостей, які в єдності людського роду по благодаті відображають життя і спілкування Божественних Осіб в Святій Трійці [14]. «Той, Хто створив на початку людину зробив її вільною і самовладною, обмеживши її одним лише законом заповіді», – проголошував святий Григорій Богослов [15]. Свобода дозволяє людині досягати успіху в складженні до духовної досконалості, але в той же час включає в себе і небезпеку непослуху, виходу з підпорядкування Богу і через те – гріхопадіння, трагічним наслідком якого є існування зла в світі. «Усе мені дозволено, та не все корисно. Усе мені дозволено, та не все назідає, – проголошував святий апостол Павло. – Нехай не шукає ніхто свого власного, але кожен [користі] іншого ... бо чого б моя воля судилась чужою совістю?» (1 Кор. 10: 23–24, 29). Свобода без відповідальності і любові веде врешті–решт до втрати свободи.

Саме на такі християнські ідеали моральності спирається Юркевич, розглядаючи цю проблему. «Серце як тілесна, душевна та духовна сутність людини прагне добра, братського спілкування, – писав він. – У цьому моральному стані людина знищує різку відстань між собою і своїми ближніми, поважає людську гідність у всякій особі, поважає чужі права і виконує свої обов'язки, робиться здатним жертвувати, прощати і покривати чужі слабкості любов'ю в ім'я Христове...» [16, с. 356–357]. Як зазначає Г. О. Чередниченко, Юркевич вбачає моральну діяльність у здатності людини робити добро, вміти йти на компроміс, виконувати обов'язки, мати почуття відповідальності, честі і справедливості, а здійснення добрих вчинків, заснованих на ідеї правди і любові вважає обов'язком кожного [17, с. 18].

У контексті аксіоми автономії правосвідомості розкриває проблему співвідношення індивідуальної

свободи та обов'язків Ільїн. Він наголошує, що керувати собою означає волею приймати рішення про свої дії і вибирати свої життєві змісти; стверджувати свою гідність і свої сили, і, в той же час, встановлювати і дотримуватися своєї межі; відстоювати свої повноваження і виконувати свої обов'язки» [9, с. 169]. За твердженням філософа, людина, яка володіє зрілою правосвідомістю, здійснює ті правові акти, які хоче, але хоче вона зробити тільки ті, які відповідають меті права і праву, тому її дії настільки ж вірні цілі права, наскільки вони вірні її власній волі [9, с. 175]. Слід звернути увагу, що християнська мораль однозначно вимагає обмеження свободи на користь відповідальності, особливо це помітно у православній духовній традиції, у якій людина має свої заздалегідь визначені місце і обов'язок.

У цьому контексті важливо зазначити, що у християнській традиції поняття свободи і відповідальності неодмінно корелюються із поняттям справедливості. Як стверджував відомий християнський теолог Фома Аквінський, справедливість є несучою конструкцією, стовбуром усієї побудови людських чеснот. «У справедливості є свій особливий властивий їй об'єкт, якого немає в інших чеснот, і цей об'єкт називається правом, що означає те ж, що і «правота» [18]. Розкриваючи зміст оцінки соціальних відносин, виходячи з критерію справедливості, Аквінат вказував, що «правильним», або «правим», є такий вчинок, який узгоджений з іншою людиною за допомогою деякої рівності.

Проблема співвідношення справедливості і права ґрунтовно досліджувалася Юркевичем. Мислитель вказував, що при всякій зустрічі протилежних бажань та інтересів людина повинна звертатися до моральних вимог справедливості, яка вкаже їй, де і коли її бажання не законні, де і коли вони суперечать благу її ближнього і благу загальному. При вищому моральному розвитку людина кориться ще заповіді любові, яка переконує її жертвувати своїми особистими вигодами для блага спільного. У справедливості і любові полягають найміцніші умови для воцаріння миру між людьми, для заснування спільного приятельства і братерства між ними» [19, с. 74]. Юркевич доводив, що ідея справедливості є метою права та складає його сутність, та в той же час вона є і ядром моральності. Тому філософ розглядав справедливість одночасно і як моральний, і правовий принцип, що визначає життя людини, функціонування суспільства та буття держави. Підхоплюючи цю тезу, Ільїн підкреслював, що право приймає форму об'єктивного сенсу для того, щоб внести в суспільне життя початок розумного, мирного і справедливого порядку [9, с. 26].

Таке розуміння сутності права неодмінно ставить на порядок денний онтологічні питання про першоджерело права, про співвідношення Божого закону, природного і позитивного права. Слід зазначити, що філософія серця по цих питаннях аргументовано опонує позитивізму. Ільїн, відстоюючи позиції відродження природного права, стверджував, що у кожній людині, незалежно від віку, освіти, розуму і таланту, є характерна для її душі правосвідомість, навіть і тоді, коли вона сама про це не підозрює. Об'єктивність предметного змісту відносно права, на його думку, полягає у тому, що в зовнішньому відношенні людини до людини є якась єдина і об'єктивна правота, яку можна пізнати

тільки через внутрішній досвід, через справжнє, предметне випробування і розкриття природного права. Розкриваючи онтологію права в кардіоцентричній парадигмі, філософ проголошує: «Жити – означає для людини жити правосвідомістю, в його функції і в його термінах, бо воно залишається завжди одною з великих і необхідних форм людського життя» [9, с. 25].

Розмірковуючи над тим, що саме право мусить бути внутрішньою суттю людини, її вічним призначенням, Юркевич доводить, що «право людини залежить від її гідності, яке завдання вона покликана здійснити у світі, і яке місце вона повинна посісти у державі згідно зі своїми заслугами: це право об'єктивне на відміну від позитивного, право, яке випливає з ідеї справедливості – на відміну від права, узаконеного позитивним законом; перше має значення як справедливість від природи, друге є право сильного, того, хто це право встановлює» [12, с. 605]. Філософ дійшов висновку, що первісними засадами правової діяльності людини є саме моральні закони як загальні ідеї добра і любові. Моральні закони породжує серце людини, а розум закріплює їх у вигляді права.

Таким чином, кардіоцентрична концепція природного права відстоює переконання про існування ідеалу вищої справедливості, такої справедливості, яка є вищою по відношенню до позитивного права і має панувати над владою та над самим законодавцем. Вона має коріння в божественній справедливості, і тому релігійні джерела права стають основоположними. У той час як природно-правова концепція філософії серця ґрунтується насамперед на духовних витоках права, позитивістський підхід, напроці, зорієнтований на визнання системи права, яка складається з юридичних приписів, і концентрується тим самим на структурі права як сукупності нормативно-правових актів та судових прецедентів. Кардіоцентризм трактує моральні закони виключно як приписи «найвищого законодавства», тобто похідними від Божественного закону. У повній відповідності з християнським віровченням головною умовою, яка забезпечує існування моральності, він вважає любов, яка проявляється у формі прагнення до творення добра.

По цих позиціях простежується онтологічна спорідненість філософії серця з вченням розробника християнської філософії права Фоми Аквінського. Видатний теолог був впевнений, що кожен закон в кінцевому рахунку походить з того, що він називає вічним законом. «Вічний закон» відноситься до пророчого упорядкування Богом усіх створених речей до їх належного кінця. Людина бере участь у цьому божественному порядку в силу того, що Бог створює у неї як бажання, так і здатність розрізняти що є добре і що зле (філософ називає цю здатність «світлом природного розуму»). З цієї точки зору природне право є лише продовженням вічного закону. Як вказує Аквінський, природне право є фундаментальним принципом, який витканий в структуру нашої природи. Але природне право не є зовнішнім імперативом. За Аквінським, з приписів природного права, як із загальних і до того ж неоднозначно трактованих джерел, людський розум повинен приходити до конкретних питань, котрі належать більш особливим принципам. Ці виведені людським розумом особливі встановлення називаються людськими законами, або позитивним правом [20].

На завершення доцільно буде навести слова Гільєна, які, на нашу думку, демонструють яким чином у філософії серця розуміється онтологія права. «Духовне призначення права полягає в тому, щоб жити в душах людей, «наповнюючи» своїм змістом їх переживання і складаючи, таким чином, в їхній свідомості внутрішні спонування, що впливають на їхнє життя і на їх зовнішній образ дій, – наголошує мислитель. – Завдання права полягає в тому, щоб створити в душі людини мотиви для кращої поведінки» [9, с. 45]. Практичне значення цієї формули полягає у тому, що, як зазначає П. Г. Давидов, лише за таких умов зростатиме не нав'язана державою повага до права, а заснована на глибокій особистій переконаності в його ефективності як засобу регулювання суспільних відносин [21, с. 156].

*Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку.* Коріння християнської онтології права сягають Старого Заповіту, який встановив абсолют права людини на життя. Але заповіді Христа співвідносяться з Мойсеєвими настановами вельми діалектично. Характерною відзнакою Євангелія є пріоритет любові і милосердя над страхом і покаранням. Саме ці фундаментальні цінності покладені в основу парадигми філософії серця. Її базовим елементом виступає людська гідність. Ця категорія розуміється реляційно, тобто як така, що вимагає, з одного боку, постійного духовного самовдосконалення, котре виявляється у вчинках на користь добра, а, з іншого боку, потребує взаємного духовного визнання гідності з іншим соціальним суб'єктом. Від цього походять християнські принципи свободи, відповідальності та справедливості. Християнська мораль однозначно вимагає обмеження свободи на користь відповідальності. А кардіоцентризм у свою чергу відстоює переконання, що свобода без відповідальності і любові веде врешті-решт до втрати свободи. Християнська теологія стверджує, що справедливість є несучою конструкцією, стовбуром усієї побудови людських чеснот. Тож, відповідно до поглядів мислителів, які відносяться до школи філософії серця, ідея справедливості є метою права та складає його сутність, та в той же час вона є і ядром моральності. Ґрунтуючись на цьому твердженні, кардіоцентризм відстоює християнські онтологічні сили, відповідно до яких позитивне право є похідним від природного права, першоджерелом для якого виступає Божий закон. Саме на цих силах формується зріла правосвідомість. Отже, втілення християнських принципів любові, милосердя, людської гідності, справедливості, балансу свободи і відповідальності у правотворчу і правозастосовну діяльність гарантують ефективність функціонування правової системи.

#### Список використаних джерел

1. Гнатюк Я. С. Український кордоцентризм у конфлікті міфологій та інтерпретації: монографія. – Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2010. – 184 с.
2. Максимов С. І. Філософія права в Україні: виникнення, світоглядно-методологічні витоки, основні ідеї. Філософія права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін. / за ред. д-ра філос. наук, проф. О. Г. Данильяна. – Харків: Право, 2009. Розд. I, тема 7, параграф 1. – С.114–121
3. Баренбойм П. Д. Библейский момент философии права. Медиаглагол. Православный образовательный портал. – 2016. – 12

июня. – URL: [http://mediaglagol.com.ua/book/bibleyskiyi\\_moment\\_filosofii\\_prava\\_pd\\_barenboym](http://mediaglagol.com.ua/book/bibleyskiyi_moment_filosofii_prava_pd_barenboym) (дата доступа: 25.06.2018).

4. «Слово о законе и благодати» митрополита Илариона. – URL: <https://azbyka.ru/slovo-o-zakone-i-blagodati-mitropolita-ilariona> (дата доступа: 26.06.2018).

5. Сковорода Г. С. Твори: в 2 т. – Київ: Обереги, 1994. Т.ІІ. – 480 с.

6. Сковорода Г. С. Твори: в 2 т. – Київ: Обереги, 1994. Т.І. – 528 с.

7. Сковорода Г. Пізнав в собі людину. – Львів: Світ, 1995. – 528 с.

8. Юркевич П. Д. Философские произведения. – Москва: Знание, 1990. – 346 с.

9. Ильин И. А. О сущности правосознания. – Москва: Рарогъ, 1993. – 235 с.

10. Fortman D. G. Religion and Human Rights: A Dialectical Relationship. e-International Relations. – 2011. – 5 Dec. – URL: <http://www.e-ir.info/2011/12/05/religion-and-human-rights-a-dialectical-relationship/> (Last accessed: 27.06.2018).

11. Основи вчення Руської Православної Церкви про гідність, свободу і права людини. Офіційний сайт Руської Православної Церкви. – 2008. – 26 черв. – URL: <http://www.patriarchia.ru/ua/db/print/1208006.html> (дата звернення: 24.06.2018).

12. Юркевич П. Історія філософії права. Філософія права // Філософський щоденник. – Київ: Наукова думка, 2001. – 796 с.

13. Боровська Г. Постає Памфіла Юркевича // Дзвін. – 1998. – №3 (641). – С.143–144.

14. Миссия Православной Церкви в современном мире. Вклад Православной Церкви в достижение мира, справедливости, свободы, братства и любви между народами и устранение расовой и прочих дискриминаций: проект документа Всеправославного Собора, одобренный Собранием Предстоятелей Поместных Православных Церквей в Шамбези 21–28 января 2016 года. Шамбези. – 2016. – 28 янв. – URL: <http://www.patriarchia.ru/db/print/4360988.html> (дата доступа: 28.06.2018).

15. Григорий Богослов. Слова. Слово 14. О любви к бедным. – URL: [https://azbyka.ru/otchnik/Grigorij\\_Bogoslov/slovo/14](https://azbyka.ru/otchnik/Grigorij_Bogoslov/slovo/14) (дата доступа: 28.06.2018).

16. Юркевич П. Д. Сердце и его значение в духовной жизни человека, поучению Слова Божия. Философские произведения. – Москва: Правда, 1990. – 860 с.

17. Чередищенко Г. О. Взаємообґрунтування моралі та права у філософії П. Д. Юркевича: автореф. дис. канд. філос. наук. – Київ: Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, 2007. – 26 с.

18. Фома Аквинский. О справедливости, вопрос 58. Сумма теологии: в 12 т. / С. И. Еремеев: перевод, редакция, примечания. – Киев: Ника–Центр, 2010. – Т.VIII. – 432 с. – URL: <https://azbyka.ru/otchnik/konfessii/summa-teologii-tom-8/12> (дата доступа: 25.06.2018).

19. Юркевич П. Д. Мир с ближним как условие христианского общежития. Мир с ближним как условие христианского общежития. (Труды Киевской Духовной Академии, 1860 г.) Философские произведения. – Москва: Правда, 1990. – 860 с.

20. Фома Аквинский. О различных видах закона, вопрос 91. Сумма теологии: в 12 т. / С. И. Еремеев: перевод, редакция, примечания. – Киев: Ника–Центр, 2010. – Т.VI. – 432 с. – URL: <https://azbyka.ru/otchnik/konfessii/summa-teologii-tom-6/2> (дата доступа: 25.06.2018).

21. Давидов П. Г. Філософська рефлексія права вантропоцентричній концепції П. Д. Юркевича // Економіка та управління на транспорті. – Київ: НТУ, 2015. – Вип.2. – С.150–159.

## References

1. Gnatjuk Ja. S. Ukrai'ns'kyj kordocentryzm u konflikti mifologij ta interpretacij: monografija. – Ivano-Frankivs'k: Symfonia forte, 2010. – 184 s.

2. Maksymov S. I. Filosofija prava v Ukrai'ni: vynyknennja, svitogljadno-metodologichni vytyky, osnovni idei'. Filosofija prava: pidruch. dlja stud. juryd. vyshh. navch. zakl. / O. G. Danyl'jan, O. P. Dz'oban', S. I. Maksymov ta in. / za red. d-ra fil. nauk, prof. O. G. Danyl'jana. – Harkiv: Pravo, 2009. Rozd. I, tema 7, paragraf 1. – S.114–121

3. Barenbojm P. D. Biblejskij moment filosofii prava. Mediaglagol. Pravoslavnyj obrazovatel'nyj portal. – 2016. – 12 ijunja. – URL: [http://mediaglagol.com.ua/book/bibleyskiyi\\_moment\\_filosofii\\_prava\\_pd\\_barenboym](http://mediaglagol.com.ua/book/bibleyskiyi_moment_filosofii_prava_pd_barenboym) (дата доступа: 25.06.2018).

4. «Слово о законе и благодати» митрополита Илариона. – URL: <https://azbyka.ru/slovo-o-zakone-i-blagodati-mitropolita-ilariona> (дата доступа: 26.06.2018).

5. Skovoroda G. S. Tvory: v 2 t. – Kyi'v: Oberegy, 1994. T.II. – 480 s.

6. Skovoroda G. S. Tvory: v 2 t. – Kyi'v: Oberegy, 1994. T.I. – 528 s.

7. Skovoroda G. Piznaj v sobi ljudynu. – L'viv: Svit, 1995. – 528 s.

8. Jurkevich P. D. Filosofskie proizvedenija. – Moskva: Znanie, 1990. – 346 s.

9. Il'in I. A. O sushhnosti pravosoznaniija. – Moskva: Rarog#, 1993. – 235 s.

10. Fortman D. G. Religion and Human Rights: A Dialectical Relationship. e-International Relations. – 2011. – 5 Dec. – URL: <http://www.e-ir.info/2011/12/05/religion-and-human-rights-a-dialectical-relationship/> (Last accessed: 27.06.2018).

11. Osnovy vchennja Rus'koi' Pravoslavnoi' Cerkvy pro gidnist', svobodu i prava ljudyny. Oficijnyj sajt Rus'koi' Pravoslavnoi' Cerkvy. – 2008. – 26 cherv. – URL: <http://www.patriarchia.ru/ua/db/print/1208006.html> (дата звернення: 24.06.2018).

12. Jurkevych P. Istorija filosofii' prava. Filosofija prava // Filosos'kyj shhodennyk. – Kyi'v: Naukova dumka, 2001. – 796 s.

13. Borov'ska G. Postat' Pamfila Jurkevycha // Dzvyn. – 1998. – №3 (641). – С.143–144.

14. Missija Pravoslavnoj Cerkvi v sovremennom mire. Vklad Pravoslavnoj Cerkvi v dostizhenie mira, spravedlivosti, svobody, bratstva i ljubvi mezhdru narodami i ustranenie rasovoj i prochih diskriminacij: proekt dokumenta Vsepravoslavnogo Sobora, odobrennyj Sobraniem Predstojatelej Pomestnyh Pravoslavnyh Cerkvej v Shambezi 21–28 janvarja 2016 goda. Shambezi. – 2016. – 28 janv. – URL: <http://www.patriarchia.ru/db/print/4360988.html> (дата доступа: 28.06.2018).

15. Grigorij Bogoslov. Slova. Slovo 14. O ljubvi k bednym. – URL: [https://azbyka.ru/otchnik/Grigorij\\_Bogoslov/slovo/14](https://azbyka.ru/otchnik/Grigorij_Bogoslov/slovo/14) (дата доступа: 28.06.2018).

16. Jurkevich P. D. Serdce i ego znachenie v duhovnoj zhizni cheloveka, poucheniju Slova Bozhija. Filosofskie proizvedenija. – Moskva: Pravda, 1990. – 860 s.

17. Cherednychenko G. O. Vzajemoobg'runtuvannja morali ta prava u filosofii' P. D. Jurkevycha: avtoref. dys. kand. fil. nauk. – Kyi'v: Kyi'vs'kyj nacional'nyj universytet im. Tarasa Shevchenka, 2007. – 26 s.

18. Foma Akvinskij. O spravedlivosti, vopros 58. Summa teologii: v 12 t. / S. I. Eremeev: perevod, redakcija, primechanija. – Kiev: Nika–Centr, 2010. – T.VIII. – 432 s. – URL: <https://azbyka.ru/otchnik/konfessii/summa-teologii-tom-8/12> (дата доступа: 25.06.2018).

19. Jurkevich P. D. Mir s blizhnim kak uslovie hristianskogo obshhezhitija. Mir s blizhnim kak uslovie hristianskogo obshhezhitija. (Trudy Kievskoj Duhovnoj Akademii, 1860 g.) Filosofskie proizvedenija. – Moskva: Pravda, 1990. – 860 s.

20. Foma Akvinskij. O razlichnyh vidah zakona, vopros 91. Summa teologii: v 12 t. / S. I. Eremeev: perevod, redakcija, primechanija. – Kiev: Nika–Centr, 2010. – T.VI. – 432 s. – URL: <https://azbyka.ru/otchnik/konfessii/summa-teologii-tom-6/2> (дата доступа: 25.06.2018).

21. Davydov P. G. Filosos'ka refleksija prava vantropocentrychnij koncepcii' P. D. Jurkevycha // Ekonomika ta upravlinnja na transporti. – Kyi'v: NTU, 2015. – Vyp.2. – S.150–159.

*Nesprava M. V., PhD in Philosophical Sciences, docent, Associate Professor of the Department of Social and Humanitarian Disciplines, Dnipropetriv'sk State University of Internal Affairs (Ukraine, Dnipro), n.nesprava@gmail.com*

## The reflection of the Christian ontology of law in the philosophy of cardiocentrism

The article is devoted to the study of the phenomenon of reflection of the fundamental provisions of the Christian ontology of law in cardiocentric philosophy. It identifies those distinctive postulates that characterize the Christian ontology of law. The author shows how these postulates are reflected in the philosophy of a heart, which prefers the spiritual factors of law over rational. The paper contains the comparative analysis of the contents of the categories «human dignity», «freedom», «responsibility» and «justice» in the interpretation of Christian theology and cardiocentrism. The author cites the arguments that their founders use to justify the supremacy of natural law, which directly derives from God's law, over positive law. So, this article proves that the philosophy of law, developed in the paradigm of cardiocentrism, is a reflection of the Christian principles of love and charity.

**Keywords:** cardiocentrism, ontology of law, Christian values, human dignity, justice, freedom, responsibility, natural law, positive law.

\* \* \*